

Հայութեան խարխիսն են: Ահա առիկ դորանց բարոյական լուսաւորութեամբ զարգացնելու համար մեծ և մեծ նշանակութիւն կարող են ունենալ մեր այժմէն ունեցած մենաստանները, որոնք հին դարին մէջ Հայկական կրօնական լուսաւորութեան ասպարիզին մէջ մեծ տեղ են բռնած: Այս այսպէս ըլլալը երբ մենք ունէինք քաղաքական կեանք՝ ըստ ինձ այնքան նշանակութիւն չունէր, որքան մեր այժմէն դրութեան նկատմամբ ունի և պիտի ունենայ: Զարդիս հին ատենէն առաւել հարկ է իւրաքանչիւր Հայ՝ վանքերի հետեւապէս Հայաստանեայց եկեղեցւոյ հովանու տակէն հեռանալու, Հայկական եկեղեցւոյ նուիրապետական դասի վերառելուի ներքեւէն ի բաց մեկնելու՝ վախենալ և սոսկալ, այնպէս ինչպէս ոչխարը իւր ապահով փարախէն: Սակայն և հովիւներուն վերայ ալ պարտք կ'այ հասկանալ աղէկ կերպով մեր Երկնային Վարդապետի այս փետ՝ խօսքերի նշանակութիւնը թէ՛ «Ես եմ հովիւն քաջ հովիւն քաջ դնէ զանձն իւր ի վերայ ոչխարաց, իսկ վարձկանն, որ ոչ է հովիւ, որոյ ոչ իւր են ոչխարքն, իրրեւ տեսանէ զգալն զի գայ թողու զոչխարսն և փախչի, քանզի վարձկան է և չէ փոխ ըմա վասն ոչխարաց»:

Արդ՝ մի հօտ երբ այս բարձրագոյն խօսքերի նշանակութիւնը աղէկ ըմբռնող հովուաց ձեռաց տակ կ'աճուի, նորանից ալ ոչ մի կողմէն վտանգի երկիւղ և ահ չ'մնար: Մեր նախնեաց այնքան փոթորիկներէն զերծնելն, իրանց հովիւների այս կէտը քաջ հասկանալուն ենք պարտական: Իսկ այդ հովիւների զարգացման մասին Հայաստանեայց վանքերէն զոհ և շնորհակալ պիտի ըլլանք: Այո՛ նրանք (վանքերը) էին որ հին դարերին մէջ մերոնց մէջ կրօնական կրթութիւն արժարձելու կ'առայէին. մեզ բարոյական սերտ կապերով առ միմեանս մերձեցնելու ջանք և ճիգ կ'ընէին. կարճ ասելով՝ որչափ մեր քաղաքական կեանքը մեղմանար և ցածնար, նոյնչափ բարոյականը կ'աճեցնէին և կ'արձրացնէին: Յարի սորանց հետ այն հանգամանքը թէ նորանց քրիստոնէական սուրբ սիրով վառեալ վահանները կուգեմ՝ ասել միաբանութիւնք եկեղեցւոյն համար մեծամեծ հարստութիւնը զիջելով շատ անգամ՝ յօգուտ ազգի երկու զխաւոր նպատակի կ'առայեցնէին: Մէկ մը զանազան ժամանակներ Ասիոյ մէջ անգութ, ընչասէր բռնաւորներ յայտնուելիս, որոնք պատրաստ էին ամենայն ժամանակ Հայ ժողովրդին սրի ճարակ անելով՝ նորան ամեն բանը իրանց անդղամտութեան զոհ անել, նոցա աչքը վանուց հարստութենէն յագեցնելով ծանապարհ կ'զգէին: Մէկ ալ ազգը այլ և այլ ժամանակ զերութենէն աղատելու համար ճգնելիս նիւթապէս օգնութեան ձեռք կ'կարկառէին: Իսկ այժմ՝ նորէն կրկնեմ նորանք (վանքերը) ըստ ինձ արդի քաղաքականութեան շատ կէտերով կարող են մեզ նպաստամատոյց ըլլալ:

Եթէ մենք ընդհանուր առմամբ հասկանալք նոցա փետութիւնը, պիտանաւորութիւնը, եթէ մենք մէկ կողմը թողած առանձնականութիւնը (ИНДИВИДУАЛЬНОСТЬ) ընկերականութիւնը կը հասկանալք կ'արգենք և կ'սիրենք իր ընդարձակ նշանակութեամբ:

Չեմ գիտեր երբ պիտոյ է մենք կատարեալ կերպով զարթնելք մեր թմբութենէն. երբ հարկաւոր է Հայաստանեայց եկեղեցւոյ հոգեւոր և մարմնաւոր զաւակներս օրինաւոր կերպով միմեանց հետ յօդուելով և յարակցուելով մեզ փրկող և զերծեցանող կէտերուն վերայ քաջ ձեռով խորհէինք: Երեւի այն ժամանակը կ'կամենալք այդ առնել, երբ արդէն մեր տնով տեղով կորած ու անհետացած կըլլանք մարդկութեան ու կիանոսին մէջ: Բայց ի՞նչ կ'ասեմ այն ժամանակն ալ չէինք ըլլալ որ զգայինք և հասու ըլլայինք այս բաներին: Վայ ձեզ զգայուն սրտեր, որ դառնութեանց և վշտերու մէջ կայրիք և կը տապիր, նեղութեանց և տաղանայնի մէջ կ'հալիք, կ'մռնէք և կ'ծիւրդիք: Վասնորոյ հազար անգամ վայ ձեզ, անզգայ անձներ որ ըլլալով պատկեր Արարչի նկար անասունների եղած էք, իւր անգամ անէ՞ք այն վատ Հային, որ ունենալով միջոց իւր կեանքը յօգուտ իւր հասարակութեան անցկացնելու, շոյալութեան, պորտաբոնութեան անհոգութեան և այլ անկարգութեանց մէջ կ'ողայ և կ'ողայ:

Արդ՝ այսօր մեր ունեցած այնքան վանքերէն ցաւ ի սիրտ կ'իշխմ թէ հազիւ երկու երեքին կարող ենք մասնացոյց ըլլալ, որոնք քիչ թէ կ'առայեն իւրեանց նպատակին: Մեր արդի հասարակաց Հօր կողմէն եղած ջանքերը և ճիգերը թէ զէպի այս և թէ ուրիշ կէտեր շատ և շատ մեծ են: Սակայն պիտոյ է ոչ երբէք մոռնալ՝ թէ Մեծն Գրիգորիին Տրդատ մը սատար եղած է. Սահակին և Մեսրոպին Վռամշապուհ մը նեցուկ էր: Յովսէփին և Ղեոնդին Վարդան մը նպաստամատոյց էր: Յովհան Մանդակունուն Վահան մը աջակից էր: Մեր Վեհափառ Հայրը որչափ ալ աղէկ ճարպ ունենայ մեր սենեակների լոյսին համար, անհրաժեշտ է յարաժամ ի մօի ունենալ թէ պատրոյզը միշտ մենք ենք. եթէ մենք Հայերս կ'ցանկանք թէ մեր մեծ Քահանայապետի բոլոր հոգացողութիւնները մեզ համար իր փրկարար արդիւնքները ունենայ. եթէ կուգնք որ մեր հասարակաց Հօր ցանած սերմերը մեզ համար առատ պտուղներ տայ, հարկաւոր է բոլորեքեանքս ըստ մեր կարողութեանց նորան ամեն մի սուրբ հրամանին անձնանուէր ըլլալ ձգնելք և Երարատին սուրբ Գահին հետ սերտ կերպով կաշկանդուելու հետամուտ ըլլալք: Սուրբ Եղմիւս առնելով, Մեծն Գրիգորիսի սրբազան և նուիրական Գահը է միմիայն Հայի փրկութեան հիմքը և խորիստը, եթէ նա՝ (Հայր) դորան վսեմ նշանակութիւնը իր ընդարձակութեամբ հասկանայ՝ և

իւր օգտին գործք դնել գիտենայ ամենայն օրինաւորութեամբ:

Արդ բաւ համարելով այս իմ քանի մը նկատմունքս ձեռքս կտանեմ՝ բուն իմ խնդիրքի թելը որը է Երեւակու սուրբ Արարպետի հոգեւոր զրպրոց:

Թէ այս վանքը առանձին ձեով մեր նախնեաց ժամանակը ինչ նշանակութիւն է ունեցել իւր եպիսկոպոսական ակնոցով, ո՞վ է չինել ի՞նչ առիթներով, ի՞նչ ժամանակի, և այլ այս կէտերին վերաբերուած պարագաները եւ այժմ պիտի չկարողորեմ. գիտեալով թէ գորանք ուրիշ գրուածքի առարկայ և նիւթ, եւ հետեւապէս և այս յօդուածիս մօքէն դուրս: Աստի թողնելով գորանք հարկաւոր է ասել թէ այս վանքը, որուն շուրջ քան և հինգի չափ Հայ գիւղեր կան, եթէ ոչ կատարեալ գէթ միջակ ձեով իւր նպատակին եթէ ծառայէ՝ քիչ օգուտ չբերէր իւր շրջակայ Հայ հասարակութեան:

Երբ վանքերի համար եղած կարգադրութիւններէն, վանահօրաց արագ արագ փոխուելն իմ աչքին կդպչի. բոտ որում այս պարագայից մէջ վանահայր շնայելով վանուց՝ ինչպէս իւրեանց սեպհականութեան վերայ, անկարգութիւններ կը ծագի: Այս կէտի վնասակարութիւնը նոյն իսկ մեր սուրբ հայր ալ աղէկ գիտեն և կրմբունեն: Եւ սուրբ Եջմիածին գտնուելիս շատ անգամ նորանցմէ շատերը ինձ ասած են այս կէտի վնասակարութիւնը: Ի հարկէ աղիկ խորհելիս կտեսնես որ դժուար է մի վանուց պահպանուիլ մէկէն ի մէկ վանահօր յանձնել մինչև իրան մահը: Սակայն վանահայր քիչ բացառութեամբ իւրեանց կեանքը սուրբ Եջմիածին անցկադրած ըլլալովին հարկ էր որ հասկացուէր թէ որին պիտոյ էր և արժանի նշանակել այդ պաշտօնին, որին ոչ, Արքան ինձ յայտնի է մեր Մեծ Քահանայապետի սրտոսն աչքերէն չէ վերկած իւր այնքան զաւգմանց մէջ այս կէտը ևս: Վատարեալ վստահութեամբ կասեմ թէ՛ շուտ սպառ սպուռ կվերանան այդ անկարգութիւնները:

Երեւակու սուրբ Արարպետի վանքը Պարսից բռնութենէն Ռուսաց հովանաւորութեան տակ ընկնելիս գրեթէ կիսաւեր դրութեան ենթարկուած է եղեր, կամաց կամաց նորան նիւթական փճակին մէջ մի կարեւոր լուծութիւն մտած լինելով վերջապէս իրան վանահայր է ունեցել Երեւակու անունով մի արժանաւոր հոգեւորականի, որին հանգուցեալ ներսէս սրբազանը նշանակած է եղեր այդ պաշտօնին, և որ մինչև իւր մահը մնացել է մօտ 15 տարի: Իրաւ է այս արժանաւոր անձը մի ուսումնական վարդապետ չէ եղած, մինչև անգամ ասում են Հայկական լեզուն ալ շատ քիչ է իմացել. բոտ որում՝ սուրբ Եջմիածին զարդացած միաբաններէն ալ չէ եղած՝ որ գէթ այն տեղ ուսումնասիրած ըլլար Հայ լեզուն: Սակայն ճշմարտութիւնը կպահանջէ ասել որ նա

իւր գործերով նախնեաց պատկեր է եղած զինքը վանքէն և վանքը իրմէն բնաւ չէ բաժանած. վանուց շուրջ եղած Հայ գիւղացիները ինձ ասացին թէ հանգուցեալը մահուան վրայիսօք ըլլալիս կասէ եղեր թէ Կորդիք, եւ իրրեւ քրիստոնեայ մահից բնաւ չեմ վախենար. սակայն կվախենամ թէ ինձնից յետոյ իմ տեղը այնպիսի մի անձը գայ, որ այս իմ սիրելի վանքը տակն ու վրայ առնէ: Այս պատուական հայրիկի գործունէութիւնը և դէպի վանքը ունեցած սէրը լաւ հասկանալու համար հարկաւոր է վանուց շուրջ եղած գիւղացւոց խօսակցելը. մինչև անգամ մահմետականք ակնածութեամբ կարտասանեն նորա անունը:

Այսօր վանուց սեպհական ահագին հողերը, որոնք նորան գոյութեան զխաւոր աղբիւրն են, վանքին առաջին եղած ընդարձակ անտառը խաղողի և այլ մրգեղենեաց այգիները, ջրաղացները նորան յիշատակներն են: Վանքի նորաչէն զանգակատունը, գաւթիւր, նոյն իսկ եկեղեցւոյ կտուրի նորոգուիլը՝ ահագին խոհանոցի, տնտեսատան, ամբարների, գոմերի, սեղանատան, ժառանգաւորաց դպրոցի մի ձեռք բաւականին շքեղ եռայարկ տան*) շինութիւնները նորան ձեռքովն են եղած և ձգամբըր կանգնած:

Եկեղեցւոյ արդի զարդերից իրանց վերայ կկրեն նորան յիշատակը եթէ խաչ, մի բուռվար, մի բաժակածու, երկու քշոց, չորս թանկագին շապիկ, չորս շուրջառ, երեք ուրար, երկու սաղաւարտ, մի բաղմոց, երեք վարագոյր, վեց աշտանակ, մի կոնք իւր պիտոյքներով և այլ հարկ եղած իրերը: Տնտեսատան մէջ պէտք եղած բոլոր կարասիքը, վանքին համար հարկ եղած բազմաթիւ մահիճներ, ներքնակներ, բարձեր, գորգեր, թաղիքներ, և այլ ամեն բան նորան ջանքովն են պատրաստուած: Վարձ ասելով վանուց կենդանութիւն տուողը հանգուցեալ Երեւակու Հայրիկն է եղած:

Յիշատակն արգարոց օրհնութեամբ եղիցի:

Երեւակու Հայրիկի վախճանելէն յետ Մատթէոս որբազանի օրով այս վանքին վանահայր է նշանակուել Յովհաննէս վարդապետ Փեշտմալճեանը. . . որ վերջապէս արդի Աեհափառ Հօր շնորհիւ զրկուց իւր պաշտօնէն:

Այժմ այս վանքին վանահայր է Աեհափառ Հօր արդուն հակողութեամբ և սուրբ կամօք արժանապատիւ Արիստակէս վարդապետ Սեթրակեանը, որուն քիչ թէ շատ դարուս յարմար լուսաւորութիւն և աղգիս պիտոյից համապատասխան դաստիարակութիւն ունենալը կյուսա-

(*) Ախտոս որ այս շինութիւնը այժմ երեսն վերայ դցած է, որուն արդէն շատ տեղերը քարուքանդ է եղած: Կյուսանք Թէ վանքի արդի վանահայրը անուշադիր չթողնիր այդ տան նորոգիլը:

ցնեն թէ վանքը կամաց կամաց կղկմէ դէպի իւր նպատակը:

Ս. Հայր Արիստակէս՝ սուրբ Էջմիածին աւարտուած գիտութիւնը ստանալէն յետ, Գերապատիւ Եղիազար Արք Եպիսկոպոսի պաշտպանութեամբ և օյնութեամբ իւր ուսումը առաջ տարած է երբեմն Մոսկով, երբեմն ալ Վոստանդնուպոլիս: Նա զարդիս պատրաստի ունի մի քանի աշխատութիւններ, որոնց ցանկը երբեմն հրատարակեց «Հայկական Աշխարհը», որոնց սկերես աղբատութեան առիթով գուցէ չէ տպիլ տալիս:

Վեհափառ Հօր քաջալերութեամբ և պաշտպանութեամբ այժմ վանքին մէջ կայ մի դպրոց, ուր կուսանին երեսնի վաի երեսէք, որոնք վանքին խիստ մօտ եղած գիւղերէն են հաւաքուած: Աշակերտք բոլորն ալ երթեւեկ են, որ կղիշերն վանքին առաջ եղած գիւղումը: Հետու գիւղերէն եկածներն մօտիկ գիւղի իրանց բարեկամների տնւրումն կկենան:

Աշակերտների ուսման վարձն այնքան քիչ է, որ կարելի է ասել թէ անվարձ են. ըստ որում տարեկան երեք բուրլի է նշանակուած:

Իսա կտրվին Հայի լեզու, կրօն և պատմութիւն, մասնաւորապէս Ռուսաց և Պարսից լեզուներ: Թուաբանութիւն, եկեղեցական երգեցողութիւն և վայելչագրութիւն:

Աւսուցիչք են սուրբ Հայրը ինքը, սուրբ Էջմիածինէն զրկուած մի սարկաւազ, մի այլ Սարգիս անունով պարոն, և մի ալ Պարսիկ ասունդ որ շարժական երեք դաս ունի:

Աւսումնարանը երկու դասատուէն կրողկանայ, մէկին մէջ 18, իսկ միւսին մէջ 12 աշակերտք կան: Մի քանի օր վանքին հիւր ըլլալով շարունակ գրեթէ զպրօց և եկեղեցին գնացի, դպրոցին մէջ եղած կարգը կանոնը բաւականին օրինաւոր գտայ: Երեկանց մէջ զարթնած տեսայ սէր դէպի ուսումը, դէպի եկեղեցին և դէպի սուրբ Էջմիածին:

Վեհափառ Հօր պատկերը դասատան ճակատին բազմած էր, երեսի մը հարցրի, եղբայր այդ ում՝ պատկերն է գիտես: Մեր Վաթողիկոսի, պատասխանեց երեսան: Ա՛յլ է այդ՝ վերաբերի ես. այս ուսումնարանի բացողը չե՞ս գիտար, ասաց երեսան: Նա մեր ինչն է, կրկին հարցրի ես: Հայրերնիս, պատասխանեց երեսան: Մենք նորան համար միշտ ազօթք ենք անում, կրկնեց մէկ ուրիշը:

Զմոռնանք ասել թէ՛ աշակերտաց ժամերգութիւնը եկեղեցւոյ մէջ այնքան կարգին և օրինաւոր էր՝ երգեցողութիւնը այնքան ներդաշնակ և շքեղ էր՝ որ սիրտս հազար և մի սուրբ զգացմունքներով լեցրին, մտացս մէջ բիւրաւոր յիշատակներ կծփար, նախնաց կենաց ալիքներուն մէջ վերացած կըջէի. զգացմունքս տակնուվրայ կլնէին այն սուրբ տաճարին մէջ մանուկների համաձայն Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ կարգից, կանոնից, ծէսից և արարողութեանց աճիւղը

և զարգանալը աչքիս առաջն ունենալով, Միտքս կգային ականայ այն սուրբ վարդապետները, որոնք երբեմն այդ և այլ սուրբ տաճարների մէջ իւրեանց բոլոր կենքը այդ սուրբ պաշտօնին էին նուիրած:

Այս երանի թէ ընդհանրապէս մենք շատ շուտ հասկանալիք և զգայիք թէ վանքերի իրանց նպատակներնուն ուղիղ կերպով ծառայելը մեզ համար որքան բարձր և թանկ և փեսմ է:

Ես մաղթելով Գ. արդի վանահօր առողջութիւն, բարիք և յաջողութիւն կվերջացնեմ իմ խօսակցութիւնս *):

Յակոբ Գ. Կարապետեան

1874 Յուլի:

Ի Շուշի:

ՍՈՒՐՀԱՆԴԱԿ ԲԻԻԶԱՆԴԵԱՆ

ՀՆՈՒԹԻՒՆՔ Ի ՏԱՐԱՐՈՆ.

– Ասկէց քանի մը տարի առաջ Տարսոնի ազգայինք իրենց հին փայտաշէն եկեղեցին նորոգելու և կէս քարաշէն կանգնելու համար՝ երբ եկեղեցւոյ հիմերը կրանան, եկեղեցւոյ խորանին հիման մէջէն երկաթ սնտուկ մը կնշէ. որոյ մէջ Աւոն թագաւորի ադամանդեայ ոսկեղէն թագը, գօտին (քէմը), արքունական դաւաղանը, մարգարտազարդ հողաթափը, ականակուռ ոսկի թէնոցը, պարանոցին ոսկի շղթայն՝ որ թագաւորական պատկերը կկրէ, և շատ մը հին ոսկի դրամներ, որոց վերայ մարգարտաճաղիկներ բանուած են. թագին, գաւաղանին, գօտիին, թէնոցին վրայ ալ պատկերներ և առիւծներ քանդակուած ու մէկմէկ խոշոր ադամանդներ դրուած են վրանին:

Այս դրամներն ալ ըստ վկայութեան զաղդիացի հնագիտի մը խիստ յարգի և ուրիշ հնութիւններէ աւելի գերազանց ըլլալը ծանուցեր է որ նոր հին ատենները ալ նախնի հայ թագաւորական գանձատուները իբրեւ հնութիւն կպահուին եղեր:

Այս բոլոր անցին հնութիւնները մայրաքաղաքիս մէջ ծախուեր, ոմանք Վեսարացի և ոմանք Զմիւռնիացի երեւելի ազգայինք առեր են:

(*) Այս վանքէն մի ժամուայ հեռաւորութեան վերայ կգտնուի Կապոյտ բերդը, որին մէջ զժրախա Բաղրատունի Սմբատը ամրացաւ Զուսուփի դէմ: Ես այս բերդին այցելու գնացի, որուն աւերակները մինչեւ այսօր կան եւ կմնան. եթէ ինձ կը յաջողի այս մասին, ուրիշ անգամ կխօսեմ: